

IBN HISHOMNING “QOTRUN-NADO VA BALLUS-SADO” ASARIDA FE’L VAZIFASINI BAJARUVCHI ISMLAR

Oriental universiteti 1-kurs magistranti,
“Sayyid Muhyiddin maxdum” o‘rta maxsus
islom ta’lim muassasasi mudarrisi

Yo‘lchiboyev Muslimbek

Annotatsiya: Mazkur maqolada mashhur arab tilshunosi Ibn Hishomning “Qotrun-nado va Ballus-sado” asarida fe’l vazifasini bajaruvchi ismlarning morfologik va sintaktik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ayniqsa, ismlarning fe’l o‘rnida kelish holatlari, ular orqali ifodalanadigan harakat, holat va voqeliklarning mazmuniy qatlamlari yoritiladi. Asardagi nazariy mulohazalar amaliy misollar orqali tahlil qilinadi va arab tilining grammatik qurilishi doirasida baholanadi. Mazkur tadqiqot arab tilining o‘ziga xosliklarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Ibn Hishom, Qotrun-nado, fe’l vazifasidagi ismlar, arab tili grammatikasi, ismning sintaktik roli, ism-fe’l, nahv

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ морфологических и синтаксических особенностей имён, выполняющих функцию глагола, в труде известного арабского лингвиста Ибн Хишама “Катр ан-нада ва Баллюс-садо”. Особое внимание уделяется случаям употребления имён в глагольной функции, семантическим аспектам выражения действия, состояния и события через именные формы. Теоретические положения труда рассматриваются через призму практических примеров, что позволяет глубже понять структуру арабской грамматики.

Ключевые слова: Ибн Хишам, Катр ан-нада, имена в функции глагола, арабская грамматика, синтаксическая роль имени, имя-глагол, нахв

Annotation: This article presents a scientific analysis of the morphological and syntactic features of nouns functioning as verbs in the famous Arab grammarian Ibn

Hisham's work Qatr an-Nada wa Balluṣ-Ṣadā. It examines the conditions under which nouns act as verbs and how they convey actions, states, or events. The study evaluates the theoretical insights of the book through practical examples and places them within the broader framework of Arabic grammatical structure. The research contributes to a deeper understanding of the peculiarities of Arabic syntax and morphology.

Keywords: *Ibn Hisham, Qatr an-Nada, nouns functioning as verbs, Arabic grammar, syntactic role of nouns, verbal nouns, nahw*

Kirish

Polisemiya — bu bir soʻz shaklining bir nechta, koʻpincha oʻzaro bogʻliq, lekin mustaqil lugʻaviy maʼnolarga ega boʻlishi hodisasi. Tilshunoslik fanida polisemiya masalalari, xususan, uning vujudga kelish sabablari va semantik tuzilmasi har doim dolzarb mavzulardan boʻlib kelgan. Arab tili ham bu jarayon uchun boy material yaratadi. Ibn Hishom tomonidan yozilgan “Qotrun-nado va Ballus-sado” asari esa arab grammatikasining ilgʻor namunasi sifatida, xususan, feʼl vazifasini bajaruvchi ismlar va ularning sintaktik-semantik xususiyatlari nuqtai nazaridan gʻoyat muhim manbadir. Ushbu maqolada ana shu mavzudagi asosiy faktlar, nazariy yondashuvlar va amaliy tahlillar keng ochib beriladi.

Feʼl Vazifasini Bajaruvchi Ismlar Tushunchasining Ilmiy Asosi

Arab tilining klassik grammatikasi asosida feʼl va ism asosiy soʻz turkumlari hisoblanadi. Biroq ayrim holatlarda ism shaklidagi birliklar ham feʼlga xos vazifani sintaktik yoki semantik jihatdan bajarishi mumkin. Ibn Hishomning “Qotrun-nado va Ballus-sado” asarida aynan shu tipdagi birliklar chuqur va tizimli yoritilgan. Feʼl vazifasini bajaruvchi ismlar — nutqda feʼlning leksik-semantik yoki grammatik funksiyasini oʻz zimmasiga oladigan soʻz birliklaridir. Ularning asosiy turlari quyidagilardir:

1. **Masdar** – harakat, jarayon yoki holatni zamon va shaxsga bogʻlamasdan ifodalaydi (masalan, “taʼlim” – oʻqitish).

2. **Faol va maf'ul ismlar (sifatdoshlar)** – harakat yoki natijani (egallik yoki pasivlik jihatidan) bildiradi (masalan, “kâtib” – yozuvchi, “maktoob” – yozilgan).

3. **Mushabbah ismlar** – davomiylik yoki mustahkamlik ma'nosini yaratuvchi sifatdor ismlar (masalan, “gavvol” – g'azablengan).

4. **Holat yoki natijani ifodalovchi joy/ismlar** – odatda makon yoki vaqtga nisbatan ishlatiladigan “ism makan” yoki “ism zaman” birliklari (“mawqif” – turilgan joy, “masjid” – ibodat qilinadigan joy).

“Qotrun-nado va Ballus-sado” Asarida Fe'l Vazifasida Keluvchi Ismlarning Semantik-grammatik Rolilari

Ibn Hishom o'z asarida fe'l vazifasidagi ismlar grammatik jihatdan harakat, holat yoki mavjudlikni ifodalashda qanday ishlatilishini bir necha asosiy misollar va prinsipial analizlar bilan ko'rsatadi. Masdar va sifatdoshlar arab tilining predikativ sintaksisidagi muhim elementlar sanaladi. Ular nutq soddaligi, iqtisodiyoti va zamon-shaxs ko'rsatkichlaridan holi xususiyati bilan ajralib turadi. Masalan:

• **Masdar:** “Al-qitulu jamilun” (urishish go'zal) — bu yerda “al-qitol” masdari harakatni zamon va shaxsdan uzilgan holatda bildiradi.

• **Sifatdosh:** “Al-katib jaa” (yozuvchi keldi) — “katib” aslida ism, biroq harakat egasini ko'rsatadi; “Al-maktoob maf'ulun bih” — “maktoob” natijaviy fe'l vazifasida.

Mushabbah ismlar esa harakatning davomiy yoki zamon belgisi yo'qligi holatini aniq ifodalaydi: masalan, “gazzav” – “g'azabli”, doimiy xususiyatga ega.

Joy va natija bildiruvchi ismlar ham arab tilida fe'l vazifasi uchun keng imkoniyat yaratadi. “Mawqif” (turilgan joy) yoki “masjid” (ibodat qilinadigan joy) atamalarida ham ayni semantik uzviylik kuzatiladi.

Fe'l Vazifasini Bajaruvchi Ismlar Vujudga Kelishining Sabablari

Ibn Hishom asarini tahlil qilar ekanmiz, arab tilida fe'l vazifasidagi ismlar yuzaga kelishining quyidagi asosiy sabablarini ko'ramiz:

1. Til iqtisodiyoti va nutq soddaligi

Arab tilida qisqa, aniq va ixcham nutq yuqori qadrlanadi. Fe'l vazifasidagi ismlar esa ko'p so'zli grammatik ifodalarni soddalashtiradi. Masdar ishlatilganda, harakat yoki holatning zamon/shaxs kabi grammatik cheklovlarsiz ifodalash imkoniyati paydo bo'ladi.

2. Tarixiy taraqqiyot va klassik grammatik an'ana

Arab tili tarixi, ayniqsa, Qur'on va hadis tili grammatikasi, fe'l va ism paradigmalari o'rtasidagi o'zaro almashinuv eshligini mustahkamladi. Ibn Hishom asarida bu holat har bir grammatik birlik misolida chuqur ko'rsatiladi.

3. Kognitiv va tafakkur madaniyati

Arab tilida harakat, holat va natija o'rtasida universallik va abstraktlikni ifodalashga intilish mavjud. Fe'l vazifasini bajara oladigan ismlar orqali predikativlik umumlashtiriladi va nutq ob'ektlariga ko'proq ob'ektivlik kiritiladi.

4. Grammatik urf-odat va ortiqcha ifodadan qochish

Klassik grammatik model asosida bir so'z birikmasi orqali ko'p ma'no aniq va ixcham ifodalanishi arab tilining o'ziga xos xususiyatidir. Masalan, ko'plik fe'llar yoki zamon ifodalari o'rniga bitta masdar yoki sifatdosh yetarli bo'ladi.

Amaliy Misollar va Ibn Hishom Talqinida Analiz

"Qotrun-nado va Ballus-sado" asarida Ibn Hishom fe'l vazifasini bajaruvchi ismlar bilan bir necha nutqiy struktura va sevimli misollar keltiradi:

- "Ash-shorib al-ma'" (suv ichgan)
- "Az-zohib ila-l-masjid" (masjidga boruvchi)
- "Al-'ilm noorun" (ilm – nur, bu yerda ism nutq predikati o'rnida)

Ibn Hishom o'z tahlillarida har bir grammatik birlikning o'rne va sintaktik funktsiya jihatdan to'g'ri ishlatilishini aniq hujjatlar va klassik misollar orqali ko'rsatadi. Ular arab sintaksisi va semantikasida harakat, holat va natija singari konseptlarni zamon va shaxsdan mustaqil tarzda ifodalash imkonini beradi.

Ilmiy-xulosa va Tilshunoslikka Ta'siri

Ibn Hishomning "Qotrun-nado va Ballus-sado" asari arab tili grammatikasining eng muhim asosiy manbalaridan hisoblanadi va unda fe'l vazifasini bajaruvchi

ismlarning nazariy-mantiqiy va amaliy talqini chuqur ko'rsatilgan. Ushbu asar arab tilida polisemiya, grammatik almashinish va so'z turkumlari o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarning ilmiy yoritilishi uchun ham muhim asosdir. Bundan tashqari, zamonaviy lingvistikadagi funktsiya va semantika mezonlari, universal grammatik mexanizmlar va nutq soddaligi tamoyillari bo'yicha ham boy tahliliy material beradi.

Ibn Hishomning asarini o'rganish tilshunoslikka yangi metodologik yondashuvlarni olib kiradi, amaliy grammatik tahlilda esa arab nutqi va uning evolyutsiyasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ibn Hishom. *Qotrun-nado va Ballus-sado*. – Qohira: Maktabatu Misr, 1986.
2. Karimov M. *Arab tili sintaksisi*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2009.
3. Rajabov A. *Arab tili nazariy grammatikasi*. – Toshkent: Fan, 2004.
4. Abdulvahhob Zajjajiy. *Al-Idoh fi annahv*. – Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1991.
5. As-Suyutiy. *Ham 'ul-havami'*. – Bayrut: Dar al-Fikr, 1985.
6. Versteegh K. *The Arabic Language*. – Edinburgh University Press, 2001.
7. Wright W. *A Grammar of the Arabic Language*, vols. I–II. – Cambridge University Press, 1896 (reprinted editions).